

Благодарим за любезното съдействие на Проф. Паоло Джирарделли, който с голям ентузиазъм прие нашата покана и предостави за превод на български език последната си публикация, свързана с Пиетро Монтани.

Alaturka / Alafranga: културни взаимодействия между Турция
и европейско Средиземноморие

куратори: Росита Д'Амора и Стефания Де Нардис

Поредица, съставена от Росита Д'Амора и Самуела Пагани

Редакционна реализация от Textus Edizioni

Редакционна консултация: Дилетта Фоллакио, Еуджениа Перилли

Графичен дизайн на корицата:| Андреа Падовани

Вътрешно оформление: Кристина Бароне

Първо издание: февруари 2021

Isbn 9788899299286

© 2020 Текстус Едициони

L'Aquila, Cappadocia 9

www.textusedizioni.it

Индекс

Въведение

Росита Д'Амора, Стефания Де Нардис

Част I - Думи

Глава 1

„Каква прекрасна книга!“: Силоун, Троцки, Сабахатин Али и турският превод на Фонтамара

Росита Д'Амора

Глава 2

Наблюдават харема или си го представят? Погледът на ориенталистите в *От Милано до Дамаск* от Антонио Стопани

Никола Вердераме

Глава 3

Спомени и диахронични перспективи за града: приносът на западните пътешественици от 19 век в *Истанбул* от Орхан Памук

Архитектура, посредничество, представителство

Тина Мараучи

Част II - Представяния

Глава 1

Турци, които не пушат и забавляват света.

Турските карикатуристи и Италия

Валентина Марцела

Глава 2

Един художник на кръстопът? Şükran Moral между Турция и Италия

Лора Сарияслан

Глава 3

Архитектура, посредничество, представителство: пътят и ролята на Пиетро Монтани (1828-1887)

Паоло Джирардели

Част III - Взаимодействия

Глава 1

Обществото на Данте Алигиери в Истанбул, 1923-1945: една общност между две националности

Стефания Де Нардис

Глава 2

Италиански срещи с несторианци и кюрди: случаят с доминиканската мисия в Мосул

Майкъл Леезънберг

Паоло Джирарделли

Глава 3

Архитектура, посредничество, представителство: пътят и ролите на Пиетро Монтани (1828-1887)

Паоло Джирарделли

Интересът ми към загадъчната и многостранна фигура на Пиетро Монтани - архитект, теоретик и екзегет на османската традиция, но и художник, метеоролог, автор на теософски текстове и други - започна в началото на деветдесетте години на миналия век, по време на изследванията за моята докторска дисертация за италианския принос към градските и архитектурни трансформации на Истанбул през 19 век. Известен по онова време най-вече като „Монтани Ефенди“, споменаван откъслечно в някои историко-художествени публикации,¹ той е цитиран преди всичко във връзка с трактата *L'architecture ottomane (Архитектура на османците)*, триезично (турски, френски, немски) произведение, популяризирано от Османското министерство на благоустройството и представено на Всеобщото изложение във Виена през 1873 г.²

Този том, съставен от няколко души, представлява първата изложба или „научна“ реконструкция на принципите и историческата еволюция на османския архитектурен език, анализиран въз основа на точни проучвания на основните паметници в този стил от петнадесети до осемнадесети век. Тайнственият Монтани Ефенди (за когото по това време не са налице определени биографични данни) е автор на повечето релефи и архитектурни чертежи на това произведение, както и на теоретичния раздел, озаглавен *Documents techniques (Техники на документи)*, който съдържа пропорционални критерии, декоративни елементи и система от османски „ордени“ на витрувианско вдъхновение. Следователно мисията на Монтани в този контекст изглежда е да направи османското монументално наследство четливо и разбираемо за повече или по-малко специализирана европейска общественост, да възприеме обяснителни категории и концепции от класическия западен произход и да представи графично паметниците в строга академична форма, а не като ‘живописни’ или екзотични любопитни факти. Планове, участъци, възвишения: никакво снизхождение за атмосферата, за местния колорит, за ориенталския или екзотичен фон на панорамните гледки, които илюстрират различни съвременни или по-ранни творби на ислямската архитектура, с хора в тюрбан и паметници, често полуразрушени.³

¹ M. Cezar, *Sanatta Bat'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 1971; B. Saint-Laurent, *Léon Parvillée. His role as restorer of Bursa's monuments and his contribution to the exposition universelle of 1867*, in *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, a cura di H. Batu, edizioni ISIS, İstanbul 1986; Z. Çelik, *Displaying the Orient: architecture of Islam at nineteenth-century world's fairs*, University of California Press, 1992.

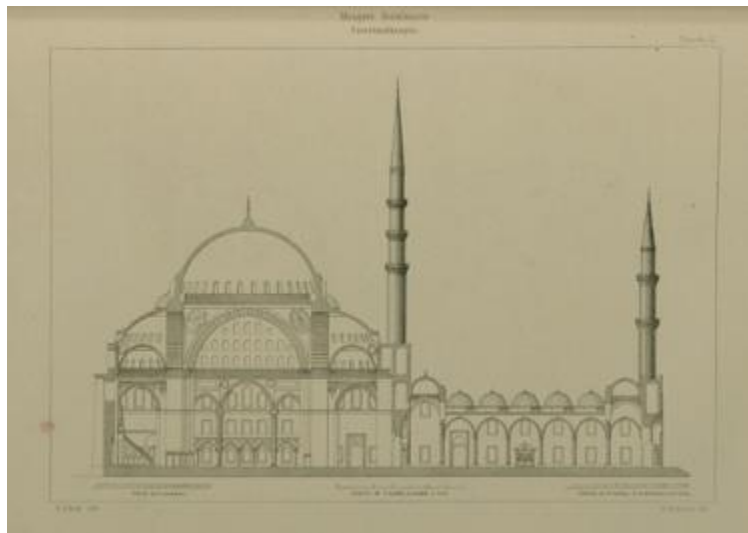
² M. De Launay et al., *Usul-i Mi'mari-i 'Osmani / L'architecture ottoman / Die ottomanische Baukunst*, Imprimerie et lithographie centrales, Истанбул 1873. В момента работата е достъпна в цифров формат от уебсайта на INHA: <http://bibliotheque-numerique.inha.fr/idurl/1/21039>.

³ Като пример бихме могли да посочим илюстрациите на L. Parvillée *Architecture et décoration turques au XVe siècle*, A. Morel, Париж 1874 г. Графичният им стил изглежда е повлиян както от майстора, така и от ментора на Parvillée, великия архитектурен теоретик ЕЕ Виолет-ле-Дюк и от френската ориенталистка иконография.

Архитектура, посредничество, представителство

1-2. Фронтиспис на работата по османската архитектура (De Launay, 1873), представена на Всеобщото изложение във Виена през 1873 г.

3. П. Монтани, Надлъжен разрез на джамията Сюлеймание (средата на 16 век).

Монтани е известен и като автор на османските павилиони на Всеобщото изложение във Виена през 1873 г., и като архитект или декоратор на паметник, многократно представян като пример за ‘ренесанс’ на османския стил по време на управлението на султан Абдулазиз (1861 г.) -1876): джамията в Аксарай - посветена на султанската майка Пертевниал Султан - от 1871 г.

4. Джамията Pertevniyal Valide Sultan в Аксарай (Истанбул), дело на S. Balyan, с приноса на Montani в декоративната програма (1871).

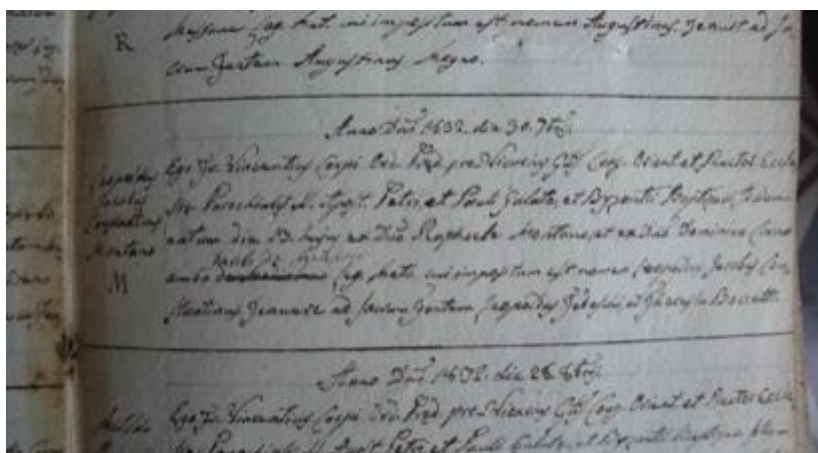
В тази статия ще покажа как биографията и межкултурният опит на Монтани са типични и представителни за средиземноморската география на обмен и срещи, в които Италия, Османската империя, космополитните кръстовища на Триест и други по-непредсказуеми места заемат ключова позиция, все още сравнително малко проучена.

Подредих изложението си частично автобиографично, защото вярвам, че събитията от това изследване, откритията, премълчаванията, срещите и съвпаденията са по някакъв начин значими и свързани с историческите особености на въпросните места и личности, както и към промяната в международния облик на Турция през последните десетилетия.

Първи резултати: чакане от 18 години

Първата сигурна улика за присъствието в Истанбул на семейство Монтани идва от доминиканската църква на Свети Петър и Павел в Галата, генуезката и ‘латинска’ област Костантинополи, затворена от стени до 1863 г. и населена от италианци и

европейци по произход, също и от гърци, арменци, евреи и мюсюлмани; това е акт на раждане на брата на Пиетро, Леополдо, роден през септември 1832 г. от Рафаеле Монтани и Доменика Киана.⁴

5. Свидетелство за раждане на Леополдо Монтани (Исторически архив на доминиканците от Галата, Истанбул).

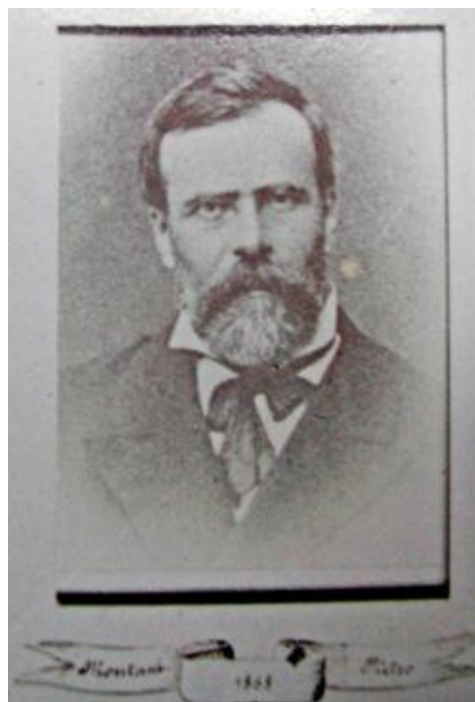
Монтаните (в някои източници, наричани още Монтано или Монтана, според съгласуването на фамилиното име) са от Сардиния и идват от Мергоцо, провинция Новара. Но друг архивен източник, консулският регистър на италианците, пребиваващи в Константинопол, вместо това ни казва, че през 1860 г. Пиетро Монтани, син на ‘земевладелец’ Рафаеле и ‘художник’ по професия, е на 31 години и е роден в Триест.⁵ И така вече има три доста отдалечени места: Мергоцо, Триест и Галата, тясно свързани със семейната история на Монтани. Към тях се добавя, но само за Пиетро, Пловдив, столица на полунезависимата провинция Източна Румелия от 1878 до 1885 г., където през тези години Монтани изпълнява официалната функция на началник на обществени работи (башмимар или главен архитект във френски източници).⁶ Изследванията ми продължават върху италиански и турски архивни източници и бих искал да очертая някои аспекти на тази многообразна личност, на която е посветена една от четирите глави на моята докторска дисертация - както и една монография в сборник от една конференция през 1995 г., както и различни публикации с малко нови открития.⁷

⁴ *Index Baptizatorum*, Исторически архив на Доминиканския манастир на Св. Пиетро и Паоло в Галата. Благодарен съм на отец Лоренцо Пирето за неговото съдействие при първите ми търсения в този архив, около 1993 г. Повече от наскоро отец Клаудио Мондж (д-р), настоящ енорийски свещеник, беше от голяма помощ при възобновяването на моите изследвания.

⁵ От тази информация първоначално изведох дата на раждане около 1829 г. Както се вижда от споменатото по-долу кръщелно свидетелство, Пиетро Монтани е роден през 1828 г.

⁶ Първата улика за тази официална позиция идва от документ, съхраняван в Историческия архив на Министерството външните в Рим, писмо, адресирано от съпругата на Пиетро до италианското консулство в Константин –поли (посолство на Италия в Турция, плик №. 12, файл 22). Ролята на Монтани в Пловдив е изследвана от български изследователи, чиято работа ще бъде спомената накратко по-долу.

⁷ P. Girardelli, *Pietro Montani e il concetto di stile ottomano nella seconda metà dell'Ottocento*, in *Architettura e architetti italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX secolo*, Atti del convegno, a cura di Laurence Ammour, Istanbul 1995, pp. 79-85; P. Girardelli, *Italian Interpretations of Ottoman Architecture*, in *7 Centuries of Ottoman Architecture. A Supra-National Heritage*, Proceedings of the International Congress, a cura di N. Akin, A. Batur, S. Batur, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Istanbul 1999, pp. 66-71; P. Girardelli, *Una città nella città. La*

6. Императрица Евгения посещава Санта София, 1869 г., илюстрация от П. Монтани за *Le monde illustré*.

7. Снимка на П. Монтани, от архива на Италианското работническо дружество в Константинопол.

Монтани е не само художник и архитект, той е и илюстратор на френски периодични издания, заместник-директор на Астрономическата обсерватория в Константинопол, президент на Обществото за взаимопомощ на италианските работници в Константинопол през 1868-69 г., автор на договор за течения на Босфора и на трудове с теософски произход за съответствието между хроматичните и музикални хармонии.⁸

Влизането му в космополитното общество на османската столица придобива по-нататъшно значение чрез брака му с Мария Абрами, чието семейство по майчина линия принадлежи към влиятелния гръцко-османски род Маврокордато. Монтани е свързан също и с местната (с френско подчинение) масонска ложа *Union d'orient*.⁹ Когато умира през октомври 1887 г., той пребивава не в Галата, а в азиатската част на града, в Мода, където е енорията на Успенници - в сграда, проектирана между другото

Società Operaia e le architetture della comunità italiana di Istanbul, in *Gli Italiani di Istanbul. Figure, comunità e istituzioni dalle Riforme alla Repubblica, 1839-1923*, a cura di A. De Gasperi, R. Ferrazza, Fondazione Agnelli, Centro Altrei *La Società Operaia e le architetture della comunità italiana di Istanbul*, 2007, pp. 207-18; P. Girardelli, *Italian Architects in an Ottoman Context. Perspectives and Assessments*, in «*IAE-İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yılı*» (*Istanbul Research Institute Yearbook*), Suna and İnan Kıraç Foundation, gen-naio 2012, pp. 101-12.

⁸ Виж P. Montani, *L'harmonie des sphères*, Didier, Parigi, 1865.

⁹ За масонството в Османската империя: P. Dumont, *Freemasonry in Turkey: a by-product of Western penetration*, in «*European Review*», marzo 13, 2005, pp. 481-493; по-специално за италианското масонство: A. Iacovella, *Il triangolo e la mezzaluna*, Istituto italiano di cultura di Istanbul, 1997.

от неговия колега и сътрудник Джовани Батиста Барборини (1820-1891), който пази смъртния му акт.¹⁰

В Пловдив следите, оставени от Монтани, в цялостния облик, архитектурата и историята на града, са може би по-последователни от тези, които се виждат в Истанбул.¹¹

8. Произведение на Пиетро Монтани в Пловдив: първият парламент в Източна Румелия, днес Регионален исторически музей [снимка от автора].

По време на първите си търсения, през 1994 г., изпратих писмо до община Мергоцо, подписано също и от колегата Ченджис Кан, за да попитам дали тази основна фигура в историята на итало-османските културни отношения, е известна на местно ниво и дали има потомци. Писмото е регистрирано и архивирано, но без получена обратна връзка до 2012 г. (т.е. 18 години по-късно), когато Г-н Карло Арманини ди Мергоцо, любител на местната история, го намира в архива на общината и успява да се свърже с авторите.¹² Този контакт съживи интереса ми към биографичните събития на Монтани.

В началото на 90-те години на ХХ век италианският интерес към Турция се ограничаваше предимно до туризма, търговията и ограничените академични среди.¹³

¹⁰ *Index mortuorum*, Исторически архив на енорията Успение Богородично в Мога (Истанбул). За Barborini: P. Girardelli, C. Can, Giovanni Battista Barborini в Истанбул, в *Observatoire Urbain of Istanbul. Lettre d'information*, IFEA, Istanbul, 8 (1995), pp. 2-7.

¹¹ Благодаря на д-р Златина Костова от Регионален исторически музей - Пловдив за съдействието и информацията, предоставени по време на посещението ми. За работата на Монтани в Пловдив: S. Schivachev, *New Materials about the Life and Activity of Architect Pietro Montani in Plovdiv (1879-1887)*, Annual of the Regional History Museum, Plovdiv, 2008, pp. 48-57. В това есе, също въз основа на интервюта с потомците на Монтани в Пловдив (където съпругата му Мария е възстановена през 1890-те, след първоначално преместване в Италия през 1888), отговорностите на Пиетро Монтани при проектирането на различни обществени сгради, и в първите планове за градско развитие на града.

¹² Благодарен съм на г-н Арманини за неговата наличност и за информацията за историята на Мергоцо и семейство Монтани, която ми предостави по време на посещението ми през август 2014 г.

¹³ По исторически, политически и културни причини развитието на ислямските и блискоизточните изследвания в Италия (към които обаче не е очевидно, че трябва да се причисли и тюркологията) изглежда привилегирова Иран и някои области на арабския свят. За преглед на италианската тюркология до 1989 г.: A. Scarabel, *Bi-bliographie de travaux turcologiques parus en Italie (jusqu'en 1989)*, in 'Turcica', 24 (1992), pp. 331-346.

При отсъствието на електронни средства за комуникация и социални мрежи си спомням, че изпратих няколко други писма, подобни на това до град Мергозо, за моето изследване, които обикновено оставаха без отговор. Опитах се също така да се свържа по телефона с г-жа Монтани от Мергозо и с други възможни потомци на италиански архитекти, работили в Истанбул през XIX век, но самото споменаване на Турция предизвика известно недоумение у моите събеседници. Днес ситуацията се е променила: Турция се появява почти ежедневно в италианската и европейската преса, а вниманието, което се отделя на тази страна, която отново се намира в центъра на решаваща геополитическа динамика, като цяло увеличава интереса към нейната история и историята на отношенията ѝ със Запада. Италианските академични среди, занимаващи се с турски и османски изследвания, са се развили значително.¹⁴ По този начин изследванията ми върху Монтани се възобновяват в съвсем различен контекст и често срещат ентузиазирани отговор. В допълнение към вече споменатите мои по-ранни работи, през следващите години бяха публикувани и други трудове, които помагат да се очертае творчеството на тази все още малко позната личност¹⁵ - но на биографично ниво се появиха съвсем малко нови сведения и това прави последните открития още по-значими.

Семействата Монтани и Чана

Новият контакт с Мергозо ми позволи да разбере причините за преместването на семейство Монтани в Триест. През 1825 г. бъдещият баща на Пиетро, Рафаеле, който работел като занаятчия в областта на оловото и други метали - типична местна дейност - бил поканен от тъста си Диониджи Чана, също от Мергозо, да работи във фабриката за пушки, която той наскоро бил открил в Триест, в Борго Франческино. Следи от тази фабрика все още има в т.нар. "кула за изстрели" на улица "Сан Франческо". Свързвайки се с архивите в Триест, както и с някои потомци на семейство Чана, през юли 2015 г. проведох проучване тук, което добавя няколко важни елемента към вече известното.¹⁶ Появяват се фамилиите Монтани и Чана, тясно свързани както в Мергозо, така и в Триест и отчасти в Истанбул, където в кръщелния регистър на Галата са вписани осем Монтани, родени между 1832 и 1874 г., и четирима Чана между 1850 и 1875 г. Тук, поне в един случай, Чана (Мария) е кръстница на един Монтани, Джакомо Антонио Едоардо, роден през 1869 г. в Биаджо, австрийски гражданин.

¹⁴ През 2013 г. в Неапол се проведе конференция, посветена на италианските разработки в тази област на изследване: *La turcologia italiana: continuità e nuove prospettive di ricerca*, Università degli studi di Napoli "L'Orientale", 12-13 декември 2013 г. [във Флоренция на 9-10 юни 2016 г. Се проведе семинарска туркологическа конференция, изпращам ви в прикачен файл програмата] През януари 2017 г. вестник Repubblica обяви решението си да открие офис в Истанбул, "защото смята, че е важно да присъства в ключов момент от историята на една страна, която е решаваща за бъдещето на Средиземноморието и за отношенията между Европа и Изтока" (www.repubblica.it).

¹⁵ A. Ersoy, *Architecture and the Late Ottoman Historical Imaginary: Reconfiguring the Architectural Past in a Modernizing Empire*, Ashgate Publishing, 2015, pp. 118-124. В статията се посочват други публикации от XIX в., в които Монтани е участвал, и се прави критичен анализ на работата му в рамките на османската културна политика от този период.

¹⁶ За краткия си, но плодотворен изследователски опит в Триест съм благодарна на неуморната и скъпоценна Патриция Колоаво и нейния съпруг Алфонсо, както и на д-р Донатела Чиана (която ми даде достъп до родословното дърво на фамилията Чиана) и Антонела Козенци.

В Триест Мадалена Чана е кръстница на Пиетро Монтани, кръстен тук на 28 март 1828 г. в енорията Санта Мария Маджоре.¹⁷

LIBER BAPTIZATORUM Parochiae S. M. Majoris (data dell'Archivio Diocesano di Trieste)

ANNUS 1828 g.	N. ^o	Baptizans		Infans		Reli- gio	Sexus	Nati- les	Parentes		Patris	
		Menis et dies Baptizans	Don.	Nomen	Nomen et dies Nativitatis				Patris Conditio	Mater	Nomen	Conditio
28 Martii	1016	1828	Don. Maria Magdalena	Don. Raphael	Don. Pietro	1	1	1	Raphael Montano	Dominica Ciana	Justo Antico Mag. Ciana	Liber Mater.

9. Кръщелно свидетелство на Пиетро Монтани (Епархийски архив Триест).

От кръщелното свидетелство научаваме и местожителството на Монтани в Триест: на номер 1016, в Контрада Санти Мартири (днес Виа Санти Мартири). Недалеч, на Виа делле Беккерие, живее тъстът на Рафаеле Монтани, Диониджи Чана, със семейството си в сграда, която продължава да принадлежи на семейство Чана повече от век.¹⁸

В латинското католическо гробище Ферикьой в Истанбул, Пиетро Монтани е погребан на 13 октомври 1887 г. до баща си Рафаеле, който умира през 1866 г. Погребани са и шестима други Монтани, но само двама Чана, Антонио и Джузепе, и двамата починали през 1875 г.¹⁹ Металообработването обединява двете фамилии, но аз съм склонен да вярвам, че предвид различната степен на заселване в Константинопол, най-напред Чана канят Монтани да се преместят от Мергозо в Триест през 1825 г., а по-късно се случва обратното - все още не можем да кажем точно кога - преместването на нови Чана от Триест в Галата.²⁰ Следите на членовете на семейство Чана след пристигането на семейство Монтани засега датират само от 1850 г. Това, което добавя известен *патос*, драматизъм и нови въпросителни към миграцията на Монтани към Източното Средиземноморие, е документът, който открих в Държавния архив на Триест сред документите на сардинското консулство: паспортът, който Рафаеле получава на 5 март 1832 г., за да замине със съпругата си Доменика и четиригодишния си син Пиетро не за Константинопол - както бих очаквал - а за Алжир.²¹

Тази междинна спирка между Триест и Галата/Константинопол, значително отклонена от курса, и на пристанище, наскоро колонизирано от Франция, сама по себе си не би била изненадваща, ако не беше фактът, че малко повече от четири месеца след получаването на паспорта си Доменика Чиана Монтани ражда в Галата втория си син Леополдо: следователно тя е била бременна по време на заминаването си от Триест.

¹⁷ *Liber Baptizatorum Parochiae S. Mariae Majoris*, (бележка от епархийския архив на Триест). Благодарен съм на д-р Джовани Лука, архивист на епархията, за намирането на акта и информацията за местожителството.

¹⁸ Бих искал да благодаря на д-р Валентина Боси от Главния архив на община Триест, която ми помогна да открия Чана и Монтани в топографията на Триест.

¹⁹ Благодаря на Селва Суман за тази информация.

²⁰ "Нов" в смисъл на последващ пристигането на Доменика Чиана с Рафаеле Монтани през 1832 г.

²¹ Archivio di Stato di Trieste, *Consolato di S. M. il Re di Sardegna in Trieste, passaporti rilasciati e visti*, обединени в *Consolato Generale d'Italia in Trieste*, том 43.

Става основателно подозрението (засега непотвърдено с документи), че семейството е напуснало града, в който е живяло едва от 1825 г., по спешност и може би с първия свободен кораб. Корабите, заминаващи за Константинопол и Черно море от хабсбургското пристанище, всъщност не са били рядкост през въпросния период, а краткостта на престоя в Алжир не ни позволява да предположим, че семейство Монтани е отишло там по работа, с четиригодишен син и неродено дете в утробата на Доменика Чана. Можем ли следователно да смятаме, че въстанията от 1830-31 г. са имали политически причини? Константинопол вече е място на политическо убежище за карбонарите и активистите на Възраждането.²² Както вече беше споменато, Монтани никога не приемат австрийско гражданство, когато живеят в Триест; те са савойски граждани дори в Галата и след това бързат веднага да станат "италианци", когато тази нова национална идентичност е факт - за разлика от някои истанбулчани от или с произход от държавите преди обединението, които се бавят да го направят или приемат други националности. Пиетро е автор на илюстрация, показваща народните тържества в село Бююкдере (от европейската страна на Босфора) по случай обединението на Италия през 1861 г. През 1868 г. той става председател на Италианското работническо дружество за взаимопомощ в Константинопол, чийто почетен председател е Гарибалди и което се вдъхновява от възрожденските идеали. Следователно е основателно да се предполага участието на баща му Рафаеле във въстанията от 1830-31 г., но отговор на този въпрос могат да дадат само по-задълбочените проучвания в архивите на Триест и може би на Виена.

Галата и Пера, левантийските квартали на Истанбул, в които се заселват Монтани, са до голяма степен разрушени от пожар през 1831 г. и вероятно възможностите, които предлагат възстановителните работи, са привлекли тук и Рафаеле.²³ Друга възможна причина за избора на Галата е нарастващото търсене на работа по модернизацията на османската армия и флот по време на управлението на Махмут II (1808-1839), султанът-реформатор, който през 1826 г. ликвидира яничарския корпус и кани различни западни войници, включително piemontския Калозо, за да допринесат за обновяването на отбранителния апарат на империята.²⁴ Макар че все още няма информация за дейността на семейство Чана в Истанбул (но не бих се изненадал да откроя, че и тук те са създали нещо подобно на фабриката за пушки в Триест), сигурно е, че Рафаеле Монтани е имал връзки със строителния и инженерния сектор, което може би е причина синът му Пиетро да се насочи към по-"артистична" кариера от тази на баща си. Документ, съхраняван в Държавния архив на Османската империя (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*), показва, че бащата на Монтани е допринесъл за дейността на арсенала в Долмабахче с работа по медни тръби. Няколко години по-късно, през 1853 г., разписка за плащане удостоверява, че Леополдо Монтани е събрал от името на баща си Рафаеле от италиански инженер на име Мандзини дължимото възнаграждение

²² E. DE LEONE, *Il contributo degli esuli italiani al processo riformatore dell'Impero ottomano agli inizi del secolo XIX*, in *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, vol. 26:42, İstanbul, 1979.

²³ За описанието на катастрофата (смятана от някои за злонамерена) като отмъщение от страна на яничарите, избягали от клането, наредено от Махмут II през 1826 г.

²⁴ М. Костанца, *Антонио Барата и Джовани Тимотео Калосо: двама "сардински" поданици в Константинопол на Махмуд II*. *Oriente moderno*, 2005, 37-55.

за производството на улуци и "15 цинкови модела за рамка" на църквата "Свети Йоан Кръстител".²⁵

Това вероятно е новата католическа катедрала, първоначално посветена от архиепископ Й.-М. Хилеро на Името на Исус, а след това на неговия наследник Мусабини на Свети Йоан Златоуст,²⁶ споменат погрешно (или с едно от различните си наименования) в разписката. В някои френски източници тази църква е наречена и на *Детенцето на Исус*: затова тя се обозначава с различни имена и е единствената католическа поклонническа сграда, строена през онези години в Пера, проектирана от Гаспаре Фосати и Леон Парвийе²⁷ и разрушена от пожар през 1870 г. Ако това е така, то в тази разписка имаме първата следа от контакт между Монтани и две важни фигури на османската архитектурна култура от този период. Поне с Парвийе, който е автор и на френски трактат по теми, близки до тези, разгледани от Монтани,²⁸ Пиетро по-късно ще си сътрудничи при проучването на паметниците, пострадали от земетресението в Бурса през 1855 г., и при проектирането на османските павилиони за Световното изложение в Париж през 1867 г.²⁹ Положението на 21-годишния Леополдо, споменато в документа на 1853 г., е на "войник", който може би се готви да замине за Кримската война в състава на Савойския контингент.³⁰

Произхождащ от семейство на занаятчии и дребни бизнесмени, които още с преместването от Мергозо към Триест сякаш започват относително социално издигане, Пиетро Монтани се озовава в Истанбул, където живее в предполагаемо комфортни условия, като син на савойски, а след това италиански гражданин, който работи за важни държавни или обществени проекти и е смятан за "собственик на земя" в преброяването на населението в Италия през 1860 г. Технологичните професии като тези, които баща му е работил, свързани с модернизацията на гражданската и/или военната инфраструктура на Империята, както и в миналото, така и тогава са все още възможност за откупуване и повишение в среда, в която някои социални бариери изглеждат по-пропускливи, отколкото в Европа.³¹ Бракът на Пиетро с "левантинка", свързана с фамилията Маврокордато, потвърждава и засилва придобития социален престиж. Не знаем точно кога Монтани е получил и използвал публично титлата

²⁵ Благодаря на архитект Бюке Урас за достъпа до този документ.

²⁶ За Хилеро и неговия ангажимент към "възраждането" на католическата архитектура в Истанбул наскоро говорих на международната конференция "*Свецени пространства + градски мрежи*" (Университет Коч, ANAMED - Изследователски център за анадолската цивилизация, 9 декември 2016 г.) със съобщението "*Ландшафт и божествена справедливост*". *Възприемането и покровителството на християнската архитектура в Истанбул от страна на архиепископ Хилеро*.

²⁷ M. Aoki Girardelli, *Léon Parvillée's Early Years in Istanbul: Cezayirlioğlu Mansion and the Church of Surp Kirkor Luzavoriç in Kuzguncuk* (Ранните години на Léon Parvillée в Истанбул: имението Cezayirlioğlu и църквата Surp Kirkor Luzavoriç в Кузгунчук), в: *14th International Congress of Turkish Art (14-ти международен конгрес за турско изкуство)*, под редакцията на Frederic Hitzel, Collège de France, Париж 2013 г., стр. 89-95.

²⁸ L. Parvillée, *Architecture et décoration*, cit.

²⁹ *La Turquie à l'Exposition universelle de 1867: ouvrage publié par les soins et sous la direction de Salaheddin Bey*. Hachette, Paris 1867.

³⁰ Брат му Пиетро, който по това време е на 25 години, може би също е бил в Крим: това подсказва писмо с подпис Пиетро Монтани, изпратено до братовчед му в Мергозо и намерено от г-н Арманини.

³¹ Сборник с изследвания върху социалните роли на техниците и лекарите в късната Османска империя е представен в M. Anastasiadu-Dumont, (ed.) *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*. IFEA Maisonneuve & Larose, Париж, 2003 г.

"ефенди", но първата му работа за официална османска поръчка датира от периода малко след земетресението в Бурса през 1855 г., когато Монтани си сътрудничи с Г. Б. Барборини и Л. Парвийе за вече споменатите релефи на паметниците в Бурса, пострадали от земетресението. Впоследствие официалната му роля на интерпретатор и представител на османската архитектурна култура става все по-актуална в съответствие със стратегиите на една империя, която е възприела, макар и избирателно, мултикултурното взаимодействие и приобщаване, за да представи и изгради своя международен имидж. Дори в дипломацията, областта, която е най-неразривно свързана с нуждите и стратегиите на представителството, можем да забележим, че много османски посланици в Европа през XIX в. принадлежат към гръцкото или арменското (особено католическото) *съсловие*. Показано е например, че изборът на членове на гръцко-фанариотския елит за представители на османската дипломация има за цел да конституира класа от представители, подобна на преобладаващо аристократичната класа на европейските дипломати.³² При липсата на османска аристокрация, сравнима с тази на Запада, князете на Молдова и Влахия или техните потомци, с балкански, венециански и централноевропейски произход, с техните имения във Вадер или в босфорските села Арнавуткьой и Куручешме (често вдъхновени от западни архитектурни модели), са избрани, за да изградят пространство на общуване, основано на сходни човешки ресурси и културен капитал. Така ставаме свидетели на единствения очевиден парадокс на османския посланик Мусурус Паша, грък-фанариот, който в Лондон по повод честванията на петдесетата годишнина от управлението на кралицата Виктория протестира срещу правото на арменец Нубар Паша да представлява Египет, който все още се смята за официално османски.³³

Връщайки се от дипломацията към архитектурата, ролята на немюсюлманските османци (особено на арменците и гърците) в историята на късната османска архитектура е широко известна и изучавана.³⁴ Но в този случай дори не е необходимо да бъдеш част от *миллет*, за да влезеш в системата, за да представиш официално османската архитектурна култура на международната арена. Макар да остава италианец и никога да не приема османско гражданство (за разлика например от членовете на семейството на Александър Валаури, архитект на Османската банка и Археологическия музей в Истанбул), Монтани напълно представя визуалната и монументалната култура, насърчавана от Абдулазиз през 60-те и 70-те години на XIX век.

³² С. МАЙ ФИЛИУ, *Биография на една империя: управление на османците в епохата на революцията*. University of California Press, 2011 г. Османският елит от гръцки семейства, от който произлизат князете на Молдова и Влашко през XVIII в., а през XIX в. (след кризата, предизвикана от движението за независимост и създаването на гръцката нация) - много османски дипломати, се нарича "фанариот" по името на квартала Стамболийски във Фенер (Фанар), седалище на православната патриаршия, където повечето от тях живеят; вж. Cornelia Papacostea-Danielopolou, *Etat actuel des recherches sur "l'époque Phanariote"*, in "Revue des études sud-est européennes", 1986.

³³ S. Deringil, *"Добре защитените домейни". Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, London 1999, стр. 144.

³⁴ A. WHARTON, *The Architects of Ottoman Constantinople: The Balyan Family and the History of Ottoman Architecture (Архитектите на османския Константинопол: семейство Бальян и историята на османската архитектура)*, I.B. Tauris, Лондон, 2015 г.; V. Colonas, *Greek Architects in the Ottoman Empire: 19th-20th Centuries*, Olkos, Athens 2005.

След братята Гаспаре и Джузепе Фосати от Тициана, възстановители на Света София, проектантите на театри и посолства в османската столица по времето на Абдулмеджид,³⁵ Пиетро Монтани е второто голямо име в историята на италианско-османските отношения и взаимодействия в областта на архитектурата по време на Реформите (*Танзимат*, 1839-1876 г.). Неговата теоретична и художествена дейност е част от характерния за управлението на Абдулазиз проект за съживяване и модернизирание на османската традиция, като преобладаващата подражателна и западна практика от предходния период се заменя с теоретична и практическа реабилитация на османския стил. Монтани е последван от по-известния и прочут Раймондо Д'Аронко, който също е активен, повече на практика, отколкото в архитектурната теория, в утвърждаването на османската архитектурна умереност.³⁶

Културна география

Да се качиш на дилижанс от Мергозо до Триест през 1825 г. и оттам седем години по-късно да се отправиш към Алжир и Константинопол, според мен не е просто съвпадение. Пиетро Монтани е имал специална съдба, тъй като се е присъединил към османската бюрокрация и е заемал официални длъжности по време на управлението на Абдулазиз (1861-1876) и Абдулхамит II (1876-1909). Много аспекти от биографията му все още остават неясни: не знаем със сигурност например в коя институция е завършил обучението си по архитектура и изобразително изкуство, но опитът му е част от по-общия исторически феномен на италианската миграция към Източното Средиземноморие, която започва - както знаем - много преди големите потоци в обратна посока, към Америка. По-конкретно, Монтани е част от италианския принос към обновяването на архитектурата през XIX век в периода на реформите, в който участват легиони от повече или по-малко специализирани, повече или по-малко академични техници.

Още по-конкретно, ако се вгледаме по-внимателно в географията на движенията, които описах накратко, ще разберем, че много от близките на Монтани в османската столица около 1850 г. са италианци, работещи в областта на строителството и архитектурата, отчасти с произход от района на алпийските езера, откъдето произхождат фамилиите Чана и Монтани. Мергозо има дълбоко вкоренени занаятчийски традиции, включително в обработката на камъни: много елементи от декорацията на Миланската катедрала са били изработени тук и изпратени до строителната площадка по мрежата от канали.

³⁵ Получил образование в Брега и работил в Русия, преди да се премести в Истанбул, за да проектира посолството на Романови в Пера, Гаспаре Фосати допринася и за интернационализирането на османската архитектурна култура, като през 1852 г. публикува в Лондон сборника *"Ая София, Константинопол, наскоро възстановена по заповед на Н.В. султан Абдул Меджид: по оригиналните рисунки на кавалера Дж. Фосати. Литография от Louis Haghe, P. & D. Colnaghi & Company, London 1852.*

³⁶ P. Girardelli, *Italian Architects in an Ottoman Context (Италиански архитекти в османски контекст)*, цит.

10-11. Скорошно изображение на Мергозо, на едноименното езеро. Вдясно - елемент от кула, предназначена, но неизпратена, за строежа на Миланската катедрала, която сега се използва като подложка за олтара на романската църква Санта Марта [снимки на автора]

Занаятчиите от този и други близки градове често се обединяват в съвместни пътувания. Връзката с Адриатическо море е жива още от времето, когато през XVIII в. Мергозо принадлежи на херцогство Милано (и следователно на Хабсбургите). Някои граждани на този център, важен и за католицизма по времето на Контрареформацията - близо до Сакро Монте на Варало, се противопоставят на протестантската заплаха, идваща от север, и предприемат поклонническо пътуване до Светите земи, които от 1517 г. са под османска власт.

След Наполеоновия период, със създаването на Ломбардо-Венето, Мергозо преминава окончателно към савойците, но връзките му с Изтока остават живи. На няколко километра от Мергозо др намира село Орнавасо, родното място на семейство Галерини, строителни предприемачи в Константинопол от няколко поколения. Понататък на запад се намира Рима Сан Джузепе - център на производството на "марморино" - изкуствен мрамор, изнасян за Балканите (а със сигурност и за столицата на Османската империя), както и на много от неговите занаятчии. На север се намира Тичино с цялата си традиция на преселници строители и архитекти най-вече към

Русия. Един от тях, споменатият Гаспаре Фосати, който със сигурност е контактувал с Монтани в Константинопол, е от Моркоте (на едноименното езеро), учи в Брера и след като работи за царя, през 1836 г. се премества в Истанбул, за да проектира руското посолство. Става реставратор на църквата Света София за султан Абдулмеджид (1839-1861 г.) и призовава различни занаятчии и художници от собствената си страна да работят в Турция. На езерото Комо е също и Арджено - родното място на Ерколе и Джорджо Стампа. Преди всичко той е архитект, оставил важна следа в историята на левантийските квартали на Истанбул - Пера и Галата. Работил е за Абрахам Камондо, сефарадски инвеститор и банкер, известен с това, че е превърнал част от Галата в нов център на османските финанси; той е и член на първата общинска техническа служба, създадена в Пера за изготвяне на кадастрални карти. От Раника, на север от Бергамо, идва семейството на каменоделците и мазачите Семинати, които се преместват в Букурещ, а оттам в Истанбул, където се ражда Делфо, бъдещият архитект на дворците на египетския *кедив* (наместник) в Истанбул.

В тази проекция на субалпийската география (не само на пиемонтската) към Балканите и Източното Средиземноморие от средата на XVIII в. Триест, повече от Венеция, вероятно играе ключова роля като ново свободно пристанище, катализиращо срещи и обмен с Леванта. По-нататъшните изследвания ще ни покажат колко от тези и други личности са тръгнали от Триест, като например семействата Монтани и Чана. Сигурно е обаче, че търговските контакти с Турция представляват един от основните източници на богатство за хабсбургското пристанище,³⁷ откъдето често пристигат строителни материали за различните строителни обекти в градовете на Източното Средиземноморие, където се извършва радикално градско и архитектурно обновление. В допълнение към търговията, социално-културните отношения с Истанбул и османския свят също са важни. През 1855 г. литературната секция на Lloyd публикува в Триест сборника с литографирани илюстрации *Souvenir de Constantinople*, дело на левантийския художник Жан Бриндези.

³⁷ *Trieste e la Turchia: storie di commerciali e di cultura*, edited by G. Pavan and M. Cammarata, Tip. Graphart, Trieste 1996; A. Gekas, M. Grenet, *Trade, Politics and City Space(s) in Mediterranean Ports (Търговия, политика и градско пространство в средиземноморските пристанища)*, в изданието *Port cities: Dynamic landscapes and global networks (Пристанищни градове: Динамични пейзажи и глобални мрежи)*, под редакцията на С. HEIN, Routledge, 2011 г.

12. J. Brindesi, Изглед на Хаджи Софията и фонтана на Ахмет III (от *Souvenir de Constantinople*, Триест, 1855 г.).

През 1846 г. по искане на султан Абдулмеджид в Триест е създадено и мюсюлманско гробище.

В културната мозайка на този многоетнически и съжителстващ град семействата Монтани и Чана пренареждат част от съдбата си, свързвайки я с вълненията и енергиите на едно променливо пространство, което е в процес на трансформация и все още не е сковано от бариерите на националната принадлежност. В тази перспектива *преминаването* през Триест придобива за тях и за много други историческо, екзистенциално и антропологично значение, разширявайки собствения им хоризонт. Изследването на посредничеството, изградено и обитавано от хора като Монтани, означава да се преодолее стереотипното противопоставяне между Изтока и Запада или между Европа и Исляма, като се обърне внимание на категории и понятия, които са променливи, отворени и постоянно се предефинират.